

УДК 94(477.51)

В. А. Казимір

ІСТОРІЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ В. ДУБРОВСЬКОГО (1897 – 1966)

У статті систематизовано й проаналізовано студії В. Дубровського з історії Чернігівщини.

Ключові слова: В.Дубровський, краєзнавство, історія Чернігівщини.

В статье систематизировано и проанализировано работы В.Дубровского по истории Черниговщины.

Ключевые слова: В.Дубровский, краеведение, история Черниговщины.

The article deals with the systematization and analysis of V.Dubrovskyi's scientific works on the history of Chernigiv region.

Key words: V. Dubrovskyi, study of local lore, history of Chernigiv region.

Постановка проблеми. Нагальною проблемою сьогодення є дослідження наукового доробку істориків, внесок яких у розвиток регіональної історії 1920-х рр., був викреслений з радянської історіографії. До когорти краєзнавців, студії яких було повернуто до наукового обігу лише після здобуття Україною незалежності, належить уродженець Чернігівщини Василь Дубровський (1897 – 1966).

Аналіз актуальних досліджень. Зазначена проблема не була предметом спеціального дослідження. Крім того, й досі не створено узагальнюючої праці, присвяченої життю та діяльності В. Дубровського на Чернігівщині. Між тим, В. Ткаченко [22] та О. Коваленко [18] вже розглядали постать В.Дубровського у контексті розвитку краєзнавчого руху. Варто зауважити, що дві статті В.Дубровського – «Пожежа 1750 р. в старому Чернігові» та «Проблеми історичного вивчення Чернігівщини» – були нещодавно оприлюднені О. Коваленком на сторінках журналу «Сіверянський літопис» [13; 11]. Втім, науковий доробок вченого з історії Чернігівщини і досі не зібрано до купи і не систематизовано.

Відтак, метою даної розвідки є систематизація студій В.Дубровського з історії

Чернігівщини та визначення їх місця у науковому доробку вченого.

Виклад основного матеріалу. Одне з провідних місць у широкому діапазоні наукових інтересів В.Дубровського належало історії Чернігівщини. Як і личило молодому науковцю, після повернення до рідного міста у 1919 р. В.Дубровський долучився до краєзнавчого руху, імпульсом до розгортання якого став виданий того ж року Чернігівським губвиконкомом наказ про охорону пам'яток старовини й мистецтва [1].

В.Дубровський брав участь у роботі Чернігівського наукового товариства, створеного 1920 р., а наступного року увійшов до складу Чернігівського повітового комітету охорони пам'яток мистецтва та старовини. У 1923 р. В.Дубровський виконував обов'язки секретаря Комісії по дослідженню Спасо-Преображенського та Успенського соборів і відповідального секретаря Чернігівського інституту краєзнавства, організованого з його ініціативи. У 1922 – 1924 рр. керував студентським історико-архівним гуртком, який працював на базі Чернігівського губернського історичного архіву. Метою організації історико-архівного гуртка було ознайомлення студентів з методикою роботи у архіві та архівними технологіями, формування умінь та навичок архівного описування та залучення молоді до археологічних

робіт задля розширення загальноісторичного світогляду [9].

Краєзнавча діяльність енергійного початківця знайшла відображення у публікаціях з історії Чернігівщини на сторінках місцевих газет та журналів, а згодом на шпальтах харківських та київських фахових видань. Варто зауважити, що студії В.Дубровського з історії Чернігівщини у тематичному відношенні можна розподілити на три групи: загальна історія краю, історія чернігівського селянства, історія церкви. Принагідно зауважимо, що навіть в еміграції В.Дубровський неодноразово у своїх мемуарах згадував Чернігівщину та звертався до її історії [14; 2].

Значний інтерес становить розвідка В. Дубровського «Проблеми історичного вивчення Чернігівщини», надрукована у часопису «Коммунистический путь», який протягом 1923 – 1925 рр. видавав Чернігівський губком КП(б)У. Ця стаття являла собою спробу відповісти на виклик часу, що висував нові вимоги перед регіональною історіографією. Науковець стисло, але досить ґрунтовно окреслив основні події з історії краю, а також доробок своїх попередників. В. Дубровський визначив дві пріоритетні галузі досліджень у тогочасній історіографії. Йшлося про вивчення класової боротьби й революційного руху та дослідження матеріальної культури. Спираючись на марксистську методологію, науковець констатував, що історик повинен вивчати передусім економічні передумови та соціальні наслідки тих або інших подій. Варто зауважити, що В.Дубровський закликав до створення «громадських наукових інституцій», здатних втілити у життя масштабне завдання вивчення «всіх пам'яток матеріальної культури» [13].

Серед краєзнавчих праць значний інтерес для історії ранньомодерної Чернігівщини становить стаття В. Дубровського «Пожежа 1750 року в старому Чернігові», яка 1929 р. була надіслана до журналу «Україна», але так і не побачила світ [11]. У ній ідеться про катастрофічну пожежу 1750 р., від якої практично повністю вигоріла центральна частина міста, забудованого переважно дерев'яними спорудами. Завдяки залученню та опрацюванню В. Дубровським значного масиву документів, йому вдалося детально відтворити картину пожежі, а також устрій тогочасного міста. Автор зосередив свою увагу на історичній топографії Чернігова, особовому складі міської верхівки, діяльності органів місцевого самоврядування та їх стосунках з державними установами Гетьманщини.

Однією з домінант краєзнавчих досліджень В. Дубровського була історія селянства, яка мала

доленосне значення у житті В. Дубровського – восени 1925 р. на підставі дослідження «Селянські рухи на Україні після 1861 р.» він отримав вчене звання за фахом історія України [20, с. 129 – 130]. Починаючи з 1924 р., історик опублікував низку студій, присвячених цій проблемі, а 1929 р. закінчив роботу над збірником документів «Акти до історії кріпацтва», рукопис якого, на жаль, згодом було втрачено [17, с. 48]. Варто зауважити, що науковець не лише досліджував історію селянства, а й долучав до цього студентів – членів історико-архівного гуртка при Чернігівському інституті народної освіти.

Публікації з історії селянства в науковому доробку В. Дубровського започаткувала низка «Оповідань про кріпацтво», оприлюднених у журналі «Селянське життя» протягом 1924 р. У оповіданнях йшлося про жорстоке ставлення до селян поміщиків Борзнянського, Ніжинського та Козелецького повітів [6]. Історик звернув увагу на те, що першопочатки кріпацтва з'явилися ще за часів козаччини. На думку дослідника, селян почали передавати землевласникам вже за Б. Хмельницького. Він вважав, що внаслідок пожалувань, «випрошених» у царів та гетьманів, «до часів гетьмана Мазепи на Україні зросло таке саме кріпацтво, як і раніш» [7, с. 14].

Окрім «Оповідання» було присвячене селянській реформі 1861 р., до якої історик, зважаючи на передбачені нею скорочення площі селянських наділів та великі викупні платежі, ставився досить критично. Основною причиною селянської реформи В.Дубровський вважав загрозу революції, викликану кризовими явищами в сільському господарстві [8].

Історико-побутовий нарис «Поміщиця Марфа Лукашевич» доповнював новими подробицями одне з опублікованих раніше «Оповідань про кріпацтво». В.Дубровський, схарактеризувавши зловживання поміщиці, називав її «не людиною, а звірюкою якоюсь». Проте навіть після викриття її злодіянь Марфа Лукашевич уникла покарання, підкупивши суддів [12].

У 1927 р. в ювілейному збірнику на пошану академіка Д.Багалія було опубліковано студію В. Дубровського «Знадоби до характеристики обопільних стосунків межі поміщиками і кріпаками в першій половині XIX ст.» [4]. Стисло проаналізувавши причини та наслідки запровадження кріпацтва, автор зосередив увагу на конкретних прикладах селянської непокори на теренах Чернігівської губернії, серед яких переважали особиста помста та самосуд. Крім того, В. Дубровський звернув увагу на той факт, що у конфліктах між кріпаками та поміщиками

завжди домінували останні, оскільки поміщики мали право примушувати працювати «непомітну істоту з складу найнижчої експлуатованої класи, що походженням своїм за законом призначена на всьєке життя для праці» і «не могла організованою масою боротися з поміщиками» [4, с. 900].

Наступного року у збірнику «Чернігів і Північне Лівобережжя» вийшла друком стаття В.Дубровського «Селянські втечі на Лівобережній Україні наприкінці XVIII ст. (1782 – 1791 рр.)» [15]. Зазначену працю історик написав на підставі документів архіву Чернігівського дворянського депутатського зібрання, що містив листування повітових та губернських маршалків з приводу втечі селян. В.Дубровський дослідив причини одноосібних та колективних втеч селян та дійшов висновку, що до масової міграції їх спонукали закріпачення селянства 1783 р. та економічні суперечності між поміщиками Півночі й Півдня України. «Поміщики-новосельці із степового Півдня» для облаштування своїх господарств за умов нестачі робочої сили «нелегально притягали втікачів до себе «воровским переманиванием» [15, с. 369], допомагали їм облаштовуватися, змінювати імена та прізвища. Проаналізувавши наявний архівний матеріал, науковець визначив чотири основні напрямки міграції селян: на Правобережжя, Катеринославщину, до «донських станиць» і Таврійської губернії [15, с. 398].

Певні підсумки своїх студій з історії селянства В.Дубровський підвів 1928 р. у ґрунтовній монографії «Селянські рухи на Україні після 1861 р. (Чернігівська губернія 1861 – 1866 рр.)» [16]. Аналізуючи історіографію питання, В.Дубровський відзначив, що вивчення селянських рухів на теренах окремих губерній, зокрема Чернігівської, залишається актуальним. [16, с. 6 – 7]. В.Дубровський наголошував, що саме регіональний підхід дозволяє визначити передумови селянських рухів, з'ясувати їх причини та виокремити основні форми боротьби.

Дослідивши розвиток промисловості на Чернігівщині, автор аргументовано довів взаємозв'язок між масовістю і гостротою селянських заворушень та рівнем промислового розвитку регіону. В.Дубровський звернув увагу на те, що залучення селян разом з робітниками до праці на підприємствах формувало почуття колективного протесту й спонукало до непокори поміщикам-експлуататорам [16, с. 180 – 190].

Між тим, незважаючи на ґрунтовні характеристики економічного розвитку повітів та статистичні дані щодо локальних протестів селян, В.Дубровський не зупинився на еволюції форм селянської непокори та заходів влади щодо

її придушення. Варто зауважити, що, обмеживши дослідження територіально, автор не врахував впливу на настрої селян Чернігівської губернії загальноукраїнського та російського революційного руху.

Перші нариси В.Дубровського з історії церкви на Чернігівщині були опубліковані 1924 р. у журналі «Селянське життя». «Оповідання про попів та монахів» [9; 10], як і всі праці В.Дубровського, які ми умовно віднесли до третього напрямку його краєзнавчих досліджень, мали антирелігійний характер. В оповіданнях В.Дубровський на основі архівних матеріалів описав фінансові зловживання та аморальну поведінку представників чернігівського духовництва до революції 1917 р. Варто зауважити, що у цих студіях історик використав лише випадки негативної поведінки священників для того, щоб дискредитувати в очах читачів діяльність духовництва загалом.

Саме тому деякі історики закидають науковцю прорадянські настрої та антирелігійну спрямованість творів [21]. Втім, констатує антицерковний характер творів В.Дубровського, слід узяти до уваги релігійне виховання, яке отримав майбутній історик, його активну діяльність в УАПЦ в еміграції, властиву йому релігійність та неодноразові спростування науковцем у мемуарах свого атеїзму. Отже, аналізуючи науковий доробок В.Дубровського з історії церкви на Чернігівщині, можна зробити висновок, що його атеїстичний контекст був продиктований радянською системою, а не власними переконаннями автора.

На особливу увагу заслуговує праця В.Дубровського «Життя й діла Феодосія Углицького (Полоницького)» [3]. Автор зазначав, що Православна Церква «засліплювала й приголомшувала свідомість трудящих», з відразою говорив про мощі святих і дива, пов'язані з ними. Виконуючи настанови антицерковної кампанії, вчений зневажливо згадував відомих краєзнавців та істориків Філарета (Гумілевського) і П.Добровольського. В.Дубровський свідомо упереджено схаактеризував основні події життя Феодосія Углицького, його святительської діяльності та моральних якостей, щоб зробити «потрібні» висновки. Окремий розділ монографії присвячений доведенню фіктивності «див» Феодосія Углицького. Науковець констатував, що наведених ним фактів достатньо для спростування святості й «чудотворення» Феодосія Углицького. Зважаючи на це, не дивно, що О.Тарасенко піддає критиці антирелігійну спрямованість праці «Життя й діла Феодосія Углицького (Полоницького)», вважаючи аргументацію непереконливою, а

факти викривленими. Він зазначає, що В. Дубровський і сам розумів хибність власних вчинків та намагався вже в еміграції із запізненням виправдати свою «антирелігійну літературну акцію» [21].

Значний інтерес становлять «Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст.» [5], оскільки у них йдеться про долю друкарні, яку 1679 р. Лазар Баранович перевів з Новгорода-Сіверського до Чернігова. Ця друкарня перетворила Троїцько-Іллінський монастир у провідний центр друкарства на Лівобережній Україні аж до 1721 р., коли почалися утиски з боку російського уряду, і книгодрукування в Чернігові перервалося на 20 років. Наступний період відродження Троїцько-Іллінської друкарні датується 1743 – 1766 рр. Востаннє ж вона ненадовго відновила свою діяльність у першій половині XIX ст.

В. Дубровський зазначав, що джерельна база цієї проблеми вкрай обмежена: наведені Ф. Гумілевським відомості доповнюють матеріали архієрейського дому Троїцько-Іллінського монастиря, врятовані Чернігівським губархом та передані на зберігання до Чернігівського кураєвого історичного архіву.

Зазначена праця В. Дубровського присвячена характеристиці фінансового стану та організації виробництва друкарні Троїцько-Іллінського монастиря у 1799 – 1845 рр. Автор на основі детального аналізу документів та зведених таблиць прибутків і видатків констатував рентабельність друкарні до початку 1820-х рр. Науковець обґрунтовував її комерційний успіх низькою та несвоєчасною оплатою праці робітників. Серед продукції друкарні переважала церковна література, яка реалізовувалася у роздрібній та гуртовій торгівлі.

Розглядаючи причини «ганебного занепаду друкарського підприємства» науковець припускав, що «в деякій мірі це залежало від нецікавості до продовження друкарської справи з боку керуючих у Троїцькому монастирі осіб» та неконкурентноспроможності Чернігівської друкарні у порівнянні із Синодальною [5, с. 44 – 45]. В. Дубровський вважав, що діяльність друкарні Троїцько-Іллінського монастиря як культурного осередку в Україні потребує подальших студій. Саме тому, на думку вченого, підприємницька та господарська діяльність друкарні та її історична доля у XVII – XVIII ст. відкриває широкі перспективи для подальших досліджень наступних поколінь краєзнавців [5, с. 63].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, історія Чернігівщини належала до кола наукових інтересів В. Дубровсь-

кого, а у 1920-х рр. навіть домінувала. Намагаючись застосувати марксистську методологію, історик вважав пріоритетним вивчення економічних передумов та соціальних наслідків, а не окремих історичних подій. Окрім дослідження загальної історії Чернігівщини науковець особливу увагу приділив вивченню історії селянства та селянських рухів на Чернігівщині у XIX ст. Варто зауважити, що краєзнавчі студії В. Дубровського сприяли формуванню певної дослідницької традиції щодо вивчення місцевої історії та становлять значний інтерес у контексті регіонального історіографічного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Чернігівської області. – Ф.Р. 593. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 116.
2. Дубровський В. Велике Гульбище (3 1-го тому спогадів «Лісковича») / В. Дубровський // Наш Клич (Буенос-Айрес, Аргентина). – 1962. – 14 червня. – С. 5.
3. Дубровський В. Життя й діла Феодосія Углицького (Полоницького) / В. Дубровський. – Харків: ДВУ, 1930. – 191 с.
4. Дубровський В. Знадоби до характеристики обопільних стосунків межі поміщиками й кріпаками в першій половині XIX ст. / В. Дубровський // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. – К.: Друкарня Української Академії Наук, 1927. – С. 990 – 1000.
5. Дубровський В. Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст. / В. Дубровський – К., 1928. – 66 с.
6. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво / В. Дубровський // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 14–15 (41). – С. 24–26.
7. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво / В. Дубровський // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 17 (43). – С. 14–16.
8. Дубровський В. Оповіданні про кріпацтво / В. Дубровський // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 29–30 (55). – С. 21–23.
9. Дубровський В. Оповідання про попів та монахів / В. Дубровський // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 31–32 (56). – С. 18–20.
10. Дубровський В. Оповідання про попів та монахів / В. Дубровський // Селянське життя. – Чернігів, 1924. – № 31–33 (57). – С. 13–14.
11. Дубровський В. Пожежа 1750 року в старому Чернігові [підготовка до друку та передмова О. Коваленка і Т. Вороніної] /

- В.Дубровський // Сіверянський літопис. – 1997. – № 6. – С. 154 – 166.
12. Дубровський В. Поміщиця Марфа Лукашевич / В.Дубровський // Наукові записки науково-дослідчої катедри історії Української культури. – Харків: ДВУ, 1927. – № 6. – С. 163 – 169.
13. Дубровський В. Проблеми історичного вивчення Чернігівщини / В.Дубровський [підготовка до друку та передмова О.Коваленка] // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1. – С. 93 – 97.
14. Дубровський В. Різдво шістдесят років тому: (З 1-го тому спогадів Лісковця) / В.Дубровський [підготовка до друку та передмова Г.Кураса] // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 162 – 165.
15. Дубровський В. Селянські втечі на Лівобережній Україні / В.Дубровський // Чернігів і Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 368 – 401.
16. Дубровський В. Селянські рухи на Україні після 1861 р. Чернігівська губернія (1861 – 1866 рр.) / В.Дубровський. – Харків: ДВУ, 1928. – 216 с.
17. Дубровський В. Україна й Крим в історичних взаєминах (історико-бібліографічна студія) / В.Дубровський – Женева (Майнц Кастель): Український Морський Інститут, 1946. – Ч. 52. – 49 с.
18. Заремба С.З. Становлення радянського історичного краєзнавства на Чернігівщині / С.З. Заремба., О.Б. Коваленко // Український історичний журнал. – 1983. – № 4. – С. 104 – 112.
19. Матяш І. Чернігівський історико-архівний гурток та його роль у становленні системи архівної освіти в Україні / І.Матяш // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 103 – 115.
20. Матяш І. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держкомархів України. УДНДІАСД; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського / І. Матяш – К., 2001. – 226 с.
21. Тарасенко А.Ф. Святитель Феодосий, архиепископ Черниговский [Електронний ресурс] / А.Ф. Тарасенко. – Режим доступу: <http://horochkiewich.narod.ru/feodosij-01.htm>
22. Ткаченко В. Історичне краєзнавство: Чернігово-Сіверщини у перше повоєнне двадцятиріччя: [Навчальний посібник] / В. Ткаченко. – К.: Знання, 2007. – 215 с.